

ДАВНЬОІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ ВОЇНИ-ЗВІРІ В УКРАЇНОЗНАВЧОМУ ВИМІРІ (РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ АНТОНА БОНДАРЕНКА «КУЛЬТ ВОЇНА-ЗВІРА В МІЛІТАРНИХ ТРАДИЦІЯХ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ». – К., 2013. – 172 С.)

13 лютого 2013 р. побачила світ книга-первісток молодого дослідника А. Бондаренка «Культ воїна-звіра в мілітарних традиціях на території України». Рецензентами монографії виступили відомі вчені-українознавці В. Баран, П. Гай-Нижник, Л. Залізник, О. Однороженко. Поява цього, без сумніву, важливого наукового видання стала, на нашу думку, помітною подією у цьому вельми цікавому і досить-таки контраверсійному напрямку фахових досліджень. По-перше, це перша монографія з цієї проблематики, у якій досліджується культ воїна-звіра на українських теренах: його побутування в різних етнічних спільнотах, що населяли територію сучасної України; зародження та розвитку уявлень у середовищі праукраїнців; подальший розвиток у період Київської Русі; елементи даного культу у військових традиціях українського козацтва й поступовий занепад та дегероїзація в XIX – на початку XX ст. По-друге, вивчення індоєвропейського культу воїна-звіра здійснювалося дослідником на міждисциплінарному рівні (він активно задіяв свідчення історії, археології, етнології, лінгвістики, етнографії, фольклористики тощо). По-третє, для осягнення сутності феномену побутування цього індоєвропейського мілітарно-сакрального культу автор професійно використав історико-порівняльний метод, аналізуючи побутування даного явища у військових станах етнічних спільнот, які мешкали на теренах України з подібними мілітарними традиціями інших етносів. По-четверте, дослідження зародження, розвитку, розквіту і занепаду культу воїна-звіра (вовка, ведмедя, хорта, тура тощо) на території України здійснювалося А. Бондаренком системно і комплексно та з урахуванням сучасної українознавчої методології.

Книга складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, літератури і післямови. У вступі автором обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, завдання, мету, хронологічні та географічні межі, методологічні засади дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів.

Так, об'єктом дослідження є мілітарні традиції як давніх індоєвропейських етнічних спільнот (кіммерійців, скіфів, сарматів), що населяли територію сучасної України, так і слов'янських народів, зокрема українців, предметом – культ воїна-звіра та його подальші трансформації на території сучасної України. Хронологічні межі дослідження окреслюють період з VII ст. до н. е. по XIX – початок XX ст. н. е., а географічні охоплюють сучасні українські етнічні землі.

У розділі I «Джерела. Історія вивчення питання. Теоретико-методологічні засади дослідження» А. Бондаренко здійснив огляд джерел, проаналізував стан наукової розробки теми та обґрунтував методологічну основу монографії. У підрозділі 1.1. «Джерельна база дослідження» охарактеризовано комплекс історичних, фольклорних, лінгвістичних й археологічних пам'яток, що стали основою для наукового дискурсу.

У підрозділі 1.2. «Історіографія питання» здійснено аналіз дослідницьких праць за проблемно-хронологічним принципом, який дав можливість досліднику умовно виокремити три історіографічних періоди у цій проблематиці (середина XIX – 20-ті рр. XX ст.; 20-ті рр. – 80-ті рр. XX ст.; 1991 р. – поч. XXI ст.). У підрозділі 1.3. «Теоретико-методологічні засади дослідження» пояснено основні терміни, які застосовуються автором як основні поняття, та обґрунтовано використання головних принципів і методів наукового пізнання, притаманних історичним наукам.

Розділ II «Культ воїна-звіра в давній період на території України» розглядає зародження, формування, становлення і розвиток сакрально-мілітарного пошанування вовка, ведмедя, хорта тощо на українських землях від найдавніших часів до VIII ст. н. е. Дослідник вважає, що спочатку воно започаткувалося лише як локальна тотемна військова традиція, виокремившись на загальному цивілізаційному просторі індоєвропейської етнічної спільноти. Потім відбулося значне поширення цього сакрально-мілітарного пошанування культу у військових традиціях в VII ст. до н. е. – II ст. н. е. Саме тоді традиції воїнів-звірів виникають у праслов'ян, на військову справу яких відчутний вплив мали сарматські військові звичаї. Згодом почалося активне формування і розвиток культу воїна-

звіра у військовій справі та сакральних традиціях давніх слов'ян у III – VIII ст.

У розділі III «Культ воїна-звіра в Київській Русі» характеризується процес подальшого розвитку, піднесення та занепаду сакральньо-мілітарного пошанування звірів на українських теренах у IX–XIII ст. Дослідник переконаний, що на ранній стадії цього періоду військові традиції Руської держави піддалися значному скандинавському впливу через наймані дружини «варягів». На його думку, в IX – X ст., у часи найбільших військових походів та панування язичницьких вірувань, культ воїна-звіра досяг найбільшого розвитку в межах праукраїнської мілітарної традиції, тоді як з кінця X ст., після формування потужної Київської держави (і припинення великих війн X ст.) та прийняття християнства, починається занепад пошанування воїнів-звірів, а вже у XII – XIII ст. ці звичаї були поширені лише на периферії, у прикордонних степах.

У розділі IV «Образ воїна-звіра в козацьку добу» аналізується існування елементів культу воїна-звіра у традиційній мілітарній культурі українського козацтва у XV–XVIII ст. Українознавець стверджує, що, власне, від культу воїна-звіра лишається тільки сукупність архаїчних уявлень, надання надприродних рис чаклуна-перевертня військовим провідникам і т. зв. «характерникам», а найбільш поширеним образ воїна-звіра був у степовому пограниччі, на землях Війська Запорізького Низового.

Розділ V «Уявлення про вовкулаків як відгомін давнього культу воїна-звіра в кінці XVIII – на початку XX ст.» висвітлює пережитки та архаїзми культу воїна-звіра в численних українських переказах та легендах про вовкулаків і вовкулацтво, що побутували на теренах України наприкінці II тисячоліття. Автор логічно доводить, що на українських землях у кінці XVIII – на початку XX ст. збереглися пережитки давнього культу

воїна-звіра, а в українській усній народній творчості цього періоду міститься цикл переказів про людей-вовків, «вовкулаків», частина з яких є фольклорним відображенням певних уламків старовинних військових традицій.

У висновках сформульовані загальні результати наукового дослідження та оприлюднюється авторське бачення зародження, становлення, піднесення, занепаду, деградації та остаточного зникнення цього досить-таки своєрідного і самобутнього сакральньо-мілітарного пошанування звірів на теренах України від найдавніших часів до початку XX ст.

Зрозуміло, що наукове дослідження А. Бондаренка не є остаточним і вичерпним та не розкриває всіх аспектів культу воїна-звіра в Україні від найдавніших часів до початку XX ст. Однак, попри деякі недоліки, праця є першим монографічним дослідженням, яке присвячене зародженню, становленню, розвитку і занепаду цього, без сумніву, надзвичайно яскравого і неповторного релікту як загальноіндоєвропейського військового культу воїна-звіра й пов'язаних з ним уявлень та міфів, так і одного із засадничих чинників традиційної культури українського козацтва. Вдумливий і допитливий читач, ознайомившись з текстом книги, має змогу самотужки оцінити рівень наведених аргументів і фактів, переконливість аналітичного осмислення тих чи інших концепцій і висновків наукового дослідження А. Бондаренка. У свою чергу ми сподіваємося на конструктивну критику тих, хто ознайомиться з монографією (зауваження, поради і рекомендації просимо надсилати за електронною адресою: a_bondd@list.ru).

Юрій ФІГУРНИЙ

кандидат історичних наук,
завідувач відділу української етнології
ННДІУВІ

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛЯ І ЛЮДИ У ЗАГАЛЬНОСВІТОВОМУ ІСТОРИЧНОМУ ПРОЦЕСІ НА СТОРІНКАХ АТЛАСУ «ІСТОРІЯ СВІТУ» (РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ «ІСТОРІЯ СВІТУ: АТЛАС / Д. ПАРКЕР; ПЕР. З АНГЛ. Н. СИВАК, О. ХОДЗІНСЬКА». – К.: ДНВП «КАРТОГРАФІЯ», 2008. – 192 С.; ІЛ.)

Понад 30 років тому видавництво «Таймс» («*Times*») видало картографічну працю з історії світу, що стала популярною серед читачів Великої Британії, багатьох англословних та інших країн світу. Атлас містив популярний виклад визначальних для людства історичних тенденцій від походження людини до нашого часу засобами текстової інформації, картографічної, хронологічних таблиць, великої кількості фотографій предметів минулих епох. Праця витримала вже майже три десятки перевидань англійською мовою у кількох редакціях, переклади

на два десятки мов¹ і посідає високе місце у рейтингах популярності.

Тоді, 1978 р., на першій сторінці обкладинки на тлі картографічного зображення частини землі, де зародилися одні з перших цивілізацій, назу працю «Атлас світової історії» (в оригіналі: «*The Times Atlas of World History*») було розташовано неподалік українських теренів.

Згодом атлас почав видаватися в інших варіантах: розгорнутому, докладному – «*The Times Complete History of the World*» та стислому – «*Compact History of the World*», що містить

¹ Щодо загальної кількості перевидань та кількості мов, на які перекладалася праця, у різних досяжних нам джерелах наведено суперечливі дані.